

Theodor Adelswärd, som entreprenör och rikspolitiker

Kersti Ullenhag

Seminarium om Theodor Adelswärd, 14 februari 2011 på Adelsnäs

Adelsnäs. Foto Britt Svensson.

Kersti Ullenhag.
Foto Jörgen Ullenhag.

Theodor Adelswärd som entreprenör och rikspolitiker¹

Först vill jag tacka för att jag blivit inbjuden att medverka i dag. Det är stimulerande att vara här. Jag hoppas att min dialekt – för Er som inte känner mig – avslöjar att jag nu befinner mig i min hembygd.

Jag skall berätta om Theodor Adelswärds industriella och rikspolitiska verksamhet. Många av Er kommer att känna igen mycket av det jag säger och sakna annat men jag hoppas jag kan bidra med något nytt för var och en.

Vi kan börja med att påminna oss att Erik Seth Adelswärd avled på Adelsnäs 1868. Då han saknade manliga arvingar (han hade överlevt sina söner) gick fideikommisset till hans kusin August Theodor på Stäringe säteri i Södermanland. August Theodor var vår Theodors farfar. Den nye fideikommissarien stannade på Stäringe och överlät förvaltningen av Baroniet på sin son Axel. Efter 15 år överfördes förvaltningen från Axel till vår Theodor, fideikommissariens barnbarn. År 1883 flyttade han till Åtvidaberg. Han var då inte mer än 23 år hade studerat vid KTH och bergshögskolan och tillbringat ett år utomlands. När Theodor kom till Åtvid flyttade pappa Axel och familjen i övrigt till Stockholm. Den unge Theodor hade ingen avundsvärd sits.

Seth Adelswärd.

August Theodor Adelswärd.

Axel Adelswärd.

Theodor Adelswärd.
Målningar i privat ägo.

¹ Föreläsning vid ”Theodor Adelswärd seminariet” på Adelsnäs den 14 februari 2011.

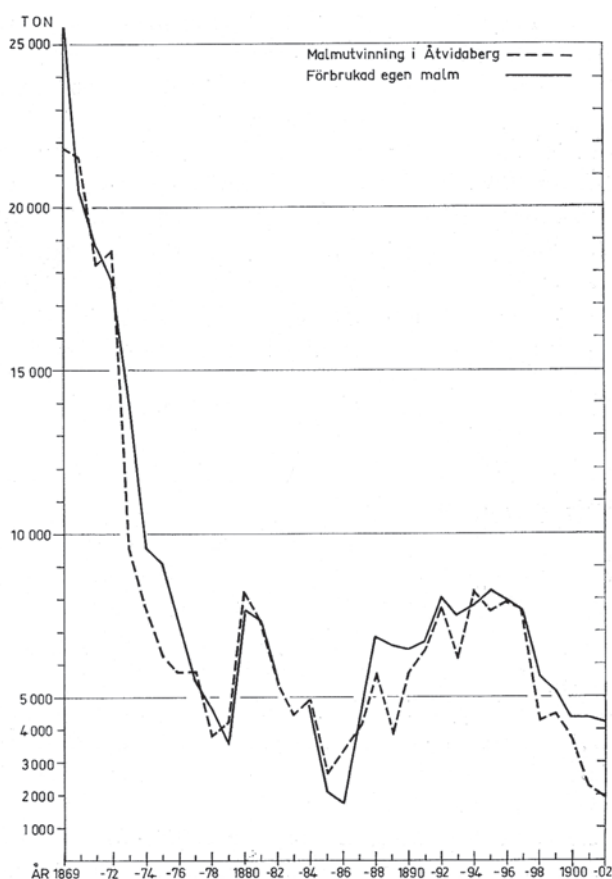

Fig 1. Malmutvinning och förbrukad egen malm 1869-1902.

I det följande börjar jag med den industriella verksamheten. Under hela 1860-talet hade baroniet Adelswärd varit landets främsta kopparkopparproducent (Falukoppargruva var på tillbakagång). Tillverkningen av åtvidskoppar kulminerade med 1 100 ton 1869, när fideikommisset gick över till Theodors farfar. Därefter följde en snabb tillbakagång. År 1882, året före Theodors ankomst till Åtvidaberg var produktionen drygt 200 ton (mindre än en femtedel). Nedgången berodde på vikande malmtillgångar. Den ackompanjerades av fallande kopparpriser.²

1880-talet blev för Theodor en dyster period. Relationerna till fadern kan man följa i deras brevväxling. Theodor får rapporter om familjens sällskapsliv i Stockholm och han får beställningar på smör och andra förnödenheter såsom ägg, frukt, ost och vilt från Adelsnäs. Han får också synpunkter på förvaltningen; framför allt synpunkter på de ekonomiska problem gruvdriftens bristande lönsamhet skapar. Likviditeten är minst sagt ansträngd och frågan om verksamhetens finansiering blir akut.

I ett brev till Theodor av den 9 mars 1885 pekar Axel på möjligheten att ta upp den omöjliga ekonomiska situationen med fordringsägarna, och om möjligt arbeta på fideikommissets upplösning. Han skriver:

Att vår släkt skulle hafva någon som helst nytta af att ett fideikommiss å densamma finnes, som inte ens förmår gifva dess innehafvare bärgning är ju alldeles orimligt.³

Axel menar att om man inte nu hittar en lösning blir det konkurs om inte förr så när din farfar dör. Theodors förslag till fortsatt försöksverksamhet inom gruvdriften kan han inte tillstyrka. Finansiering saknas. Frågan måste diskuteras vidare och tas upp med din farfar.⁴ Det blev fortsatt verksamhet inom gruvdriften och fideikommisset.

Theodors relationer till fadern blev allt frostigare, men breven undertecknas systematiskt med frasen "Din vän och Fader". I november 1886 har Theodor skrivit till sin far, att det bästa vore om han skaffade en annan disponent, någon som passade honom bättre, om inte förr så vid farfars död. Axel svarar att han visserligen tyckt att Theodor "öfverskattat" sin förmåga och menar att det inte går an "att tro sig sjelf om alltför mycket" men nu verkar det ju som om Theodor insett att han inte varit disponentskapet vuxen. Det hade dock aldrig fallit Axel in att tillsätta en annan disponent. Han skriver: *Du måste sålunda stadna qvar der du är om du ej vill att allt genast skall falla sönder!*⁵

² Sågvall-Ullenhag (1970), s. 14ff.

³ Axel t. Theodor 9 mars 1885. BA.

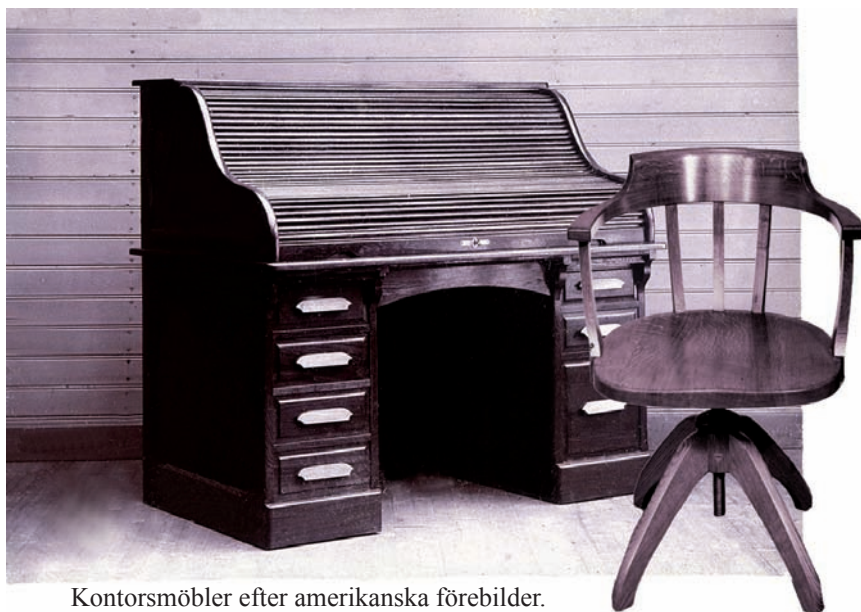
⁴ Axel t. Theodor 14 mars 1885. BA.

⁵ Theodor t. Axel 18 november 1886, Axel t. Theodor 23 november 1886. BA.

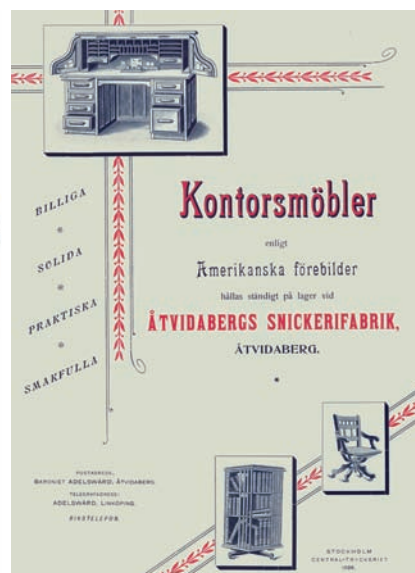
Några månader senare i april 1887 avled August Theodor på Stäringe. Bland stärbhusdelägarna fanns stora fordringsägare inom den gren av adelswärska ätten som frånträtt fideikommisset 1869. Risken för konkurs var överhängande.

Konkursen kunde undvikas sedan man funnit en annan lösning. Theodor skulle kvarstå i ledningen för Baroniet, men vid hans sida skulle finnas två personer som bevakade fordringsägarnas intressen; en skulle bevaka det ekonomiska och en det juridiska, Denna särskilda förvaltning om tre personer tillträdde på hösten 1887 och avvecklades först på hösten 1897.⁶

Under perioden för den särskilda förvaltningen genomfördes utan framgång större undersökningar bl. a. med diamanthor i gruvorna. Man försökte också nyttiggöra kopparverkets ändluter för tillverkning av rödfärg, något som blivit en framgång i Falu koppargruva, men inte blev någon framgångssaga i Åtvidaberg. Inte heller tillverkning av glaubersalt eller utvinning av silver blev någon affärsmässig framgång.⁷

Kontorsmöbler efter amerikanska förebilder.
Facettens Arkiv.

Möbelkatalog 1898. Facettens Arkiv.

Av större intresse inför framtiden var etableringen av nya produkter inom den snickerifabrik som betjänat gruvhanteringen. Här introducerades tillverkning av ett rulljalousibord, en tillverkning som upprätthölls i 30 år. Bordet hade amerikanska förebilder och för tillverkningen inköptes en amerikansk maskinpark. Idén hade Theodor fått vid ett besök i Paris 1889. Theodor torde därigenom ha blivit den förste i Sverige som saluförde en särskild möbel för kontorens behov.

Vid sidan om möbeltillverkningen etablerades i februari 1897, före den särskilda förvaltningens upphörande, ”AB Åtvidabergs hjulfabrik” en högt mekaniserad fabrik för tillverkning av vagnshjul i trä.⁸

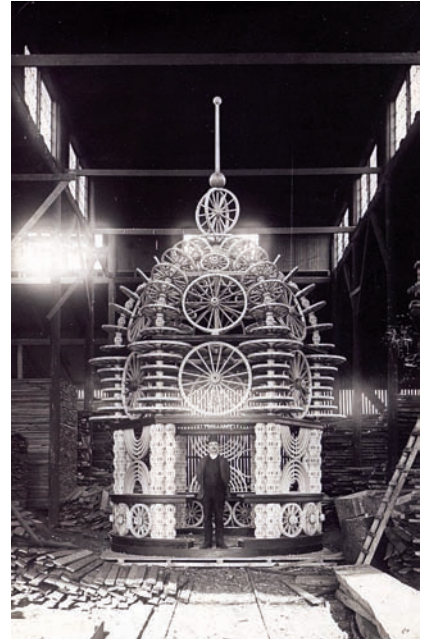
⁶ Axel t. Theodor 28 april, 13 o 14 november, 2, 3 och 8 december 1887. Protokoll förda med förvaltningen nov. 1887 – dec. 1897. BA.

⁷ Sägwall-Ullenhag (1970), ss. 17 och 20 ff.

⁸ Ibid, ss. 45f och 37 f.

Interiör från hjulfabriken omkring sekelskiftet. Foto J E Thorin.

Hjulutställning. Foto J E Thorin.

Sedan den särskilda förvaltningen avvecklats på höstens 1897 fick Theodor fr.o.m. 1 januari 1898 rätten att själv teckna Baroniet Adelswärd. Två år senare avled Axel, och Theodor blev 1900 fideikommissarie inom Baroniet Adelswärd.

I anslutning till sekelskiftet 1900 etablerade Theodor för olika verksamheter ett antal små aktiebolag. Fem av dessa bolag inklusive bolaget för tillverkning av vagnshjul och ett bolag för tillverkning av kontorsmöbler sammanfördes år 1906 i "AB Åtvidabergs förenade industrier"; ett bolag som med tidens gång skulle komma att omvandlas till en global koncern under namnet "AB Facit". Sammanslagningen betingades av kapitalbehov. Theodor hade inför sammanslagningen ur Baroniet lyckats avskilja den mark på vilken industrierna låg. Theodor överlät marken på bolaget. Han fick betalning i form av aktier, och bolaget som nu låg på egen grund ökade sina möjligheter till belåning. Vidare hade ett större bolag större lånemöjligheter än många små. Bolaget fick omgående ett obligationslån om en miljon. Theodor som blev såväl styrelseordförande som verkställande direktör tänkte sig också att sammanslagningen skulle möjliggöra börsintroduktion, men det skulle dröja.⁹

Åtvidabergs snickerifabrik.

Åtvidabergs hjulfabrik.

Åtvidabergs slakteri, bad- och tvättinrättning.

Åtvidabergs bryggeriaktiebolag.

Åtvidabergs byggnadsaktiebolag.
Foto J E Thorin.
Facettens Arkiv.

⁹ Ibid, ss. 52-56.

De fabrikstillverkade hjulen från Åtvidabergs industri mötte visst motstånd från kunder som vant sig vid hantverkstillverkade produkter, så försäljningen ökade inte lika snabbt som man önskat. Man lyckades dock bygga upp en begränsad marknad i England. Härifrån gick trähjulen, som så många andra europeiska produkter, på reexport fr.a. till länder inom imperiet.¹⁰

För det sortiment av kontorsmöbler som nu byggdes kring rulljalousibordet fann man – som så många andra svenska företag runt sekelskiftet 1900 – en exportmarknad i Ryssland. Åtvidabergsbolaget etablerade en sammansättningsfabrik för kontorsmöbler i St Petersburg. Export av färdiga möbler skulle ha betingat en mycket högre tull.¹¹

Möbeltillverkningens expansion reste på 1910-talet krav på en utbyggnad av snickerifabriken. Utbyggnaden förutsatte ny finansiering. Denna finansiering kom att förändra maktförhållandena inom åtvidabergsindustrin. År 1912 tog Theodor kontakt med Marcus Wallenberg, verkställande direktör inom Enskilda banken för att få hjälp med finansieringen av en aktieemission som skulle öka åtvidabergsbolagets aktiekapital från 1 100 000 till 1 600 000.

Emissionen genomfördes enligt ett avtal som innebar att Theodor och Enskilda banken efter emissionen gemensamt ägde aktiemajoriteten. Officiellt skulle Theodor stå som ägare även av Enskilda bankens aktiepost. Som motprestation fick representanterna för Enskilda banken rätt att tillsätta posten som verkställande direktör och rätten till majoritet i åtvidabergsbolagets styrelse.

Överenskommelsen innebar att Theodor 1913 lämnade posten som verkställande direktör inom ”AB Åtvidabergs förenade industrier” men satt kvar som styrelsens ordförande. Officiellt behöll han aktiemajoriteten. Verkställande direktör blev Fredrik Bille, tidigare okänd i Åtvidaberg. Han fick också en plats i styrelsen. Bille hämtades säkert från den lista på tänkbara medhjälpare som Marcus Wallenberg disponerade.

Följande år, 1914, invaldes ytterligare en person ur kretsen kring Enskilda banken i åtvidabergsbolagets styrelse; före justitierådet Johannes Hellner. Han blev styrelsens vice ordförande. Transaktionens hemliga karaktär i åtvidabergsbolagets handlingar hade sin motsvarighet på Enskilda bankens sida. Åtvidabergsaktierna redovisade aldrig i Enskilda bankens aktieportfölj. De överfördes till ett av bankens dotterbolag i Tyskland. Detta bolag hade man bildat för placering av aktier som inte avsåg stadigvarande innehav.¹²

År 1916 gick avtalet mellan Theodor och Enskilda banken, liksom löptiden för bolagets obligationslån, ut. Genom ett nytt avtal med Enskilda banken beslöts att obligationslånet skulle ersättas genom en aktieemission. Den ökade aktiviteten på börsen innebar att det ansågs lätt att placera en emission och att en sådan var ekonomiskt mer fördelaktig än ett nytt obligationslån. Fr.o.m. den 5 november 1916 uppfördes åtvidabergsaktierna på fondbörsens B-lista. Efter emissionen om 1 400 000 kronor hade Enskilda banken ensam majoritet i bolaget. Före årets slut hade banken sålt ut alla sina åtvidabergsaktier. Emissionen 1916 användes för skuldsanering men hade inte (under denna inflationsperiod) gett den förväntade ökningen av förlagskapitalet. En ny emission, nu om 1 miljon, sjösattes 1917; denna gång utan deltagande av Enskilda banken.¹³

¹⁰ Ibid, ss... 39ff. och 106 ff.

¹¹ Ibid, ss... 47f och 102 ff.

¹² Ibid, s. 58 ff.

¹³ Ibid, s. 74 ff.

Aktiemajoriteten kom under åren 1916 och 1917 på glid. Vid bolagsstämman 1918 hade Theodor och hans gamla krets förlorat majoriteten. Den hölls nu av ett konsortium under ledning av Carl Skogh och Axel Wibel. Skogh hade i sin egenskap av fabriksföreståndare byggt upp snickerifabriken tillsammans med Theodor och känt sig förbigången, när Bille blev verkställande direktör 1913. Axel Wibel var Åtvidabergsbolagets ensamförsäljare på den svenska marknaden.

Theodor fick lämna Åtvidabergsbolagets ledning.¹⁴ Kontrollen hade han förlorat redan 1913. Enskilda bankens inflytande inom bolaget förblev dold. Den etablerade sanningen blev att Theodor Adelswärd fick lämna "AB Åtvidabergs förenade industrier" genom en kupp på bolagsstämman 1918.

I sin biografi över Enskilda banken drar Ragnhild Lundström slutsatsen att bankledningen utan att synas utåt ville hjälpa Adelswärd. Hon konstaterar: "Med Adelswärd hade såväl K A som Marcus Wallenberg de bästa relationer."¹⁵ Jag återkommer till uttalandet i det politiska avsnitt som jag nu går över till.

Hjalmar Branting i talarstolen, Åtvidabergs folkpark 1920. Foto J E Thorin.

Karl Staaff.

Theodor Adelswärd blev liksom sin far riksdagsman. Hans politiska verksamhet ägde rum under den period som rymmer demokratins och parlamentarismens genombrott i Sverige. Under sent 1800-tal arbetade liberaler för allmän rösträtt och sociala reformer. Mot sekelskiftet fick de stöd av en framväxande socialdemokrati. Hjalmar Branting, socialdemokratins portalgestalt, kom in i riksdagen på en liberal lista år 1897.

Som riksdagsman i andra kammaren 1906-1908 uppträdde Theodor Adelswärd som "vänstervilde". När han 1911 accepterade att bli finansminister i Karl Staaffs andra liberala regering gick han in i en vänsterregering. Staaf hade erbjudit socialdemokraterna att ingå i regeringen men de hade avböjt.¹⁶

¹⁴ Ibid, s. 83 ff.

¹⁵ Lundström (1999), s. 241.

¹⁶ Möller (2005), ss. 43 och 72f., Kihlberg (1963), s 245.

I sin skildring av Staaffs regeringsbildning skriver Leif Kihlberg att man hänvisade till Adelswärds ställning som industriell företagare, hans riksdagserfarenhet, hans goda ställning inom partiet och hans sociala intresse och vidare:

*Hans friherrlighet' var inte så störande [...] man bortsåg från [...] hans personliga självständighet, trots hov- och släktförbindelser.*¹⁷

Theodor Adelswärd
och
Louise Douglas.

Målningar i privat ägo.

Theodor hade, år 2001, året efter faderns bortgång gift sig med den 18 år yngre Louise Douglas, dotter till greve Ludvig Douglas. Svärfadern var på modernet befryndad med drottning Viktoria och han var vid denna tidpunkt riksmarskalk.¹⁸

Adelswärd tvekade inte, fastän han förutsåg vilken uppståndelse det skulle väcka inom släkten.” skriver Kihlberg.¹⁹

Regeringens svåraste fråga blev försvarsfrågan. Spänningarna i Europa ökade. Kungen ville med stöd av högern satsa på försvaret. I liberalernas valprogram 1911 ingick en nedskärning av försvaret till förmån för social reformpolitik. Regeringen Staaff inställde därför omgående byggandet av en beslutad pansarbåt och tillsatte en försvarsutredning.

Gustaf V under borggårdstalet.

Motsättningar mellan kungen och regeringen kulminerade, när kungen i det s.k. borggårdstalet den 6 februari 1914 inför drygt 30 000 bönder från olika delar av Sverige föregrep försvarsberedningens betänkande och krävde ”ofördröjligen och i ett sammanhang” ökade insatser till försvaret enligt ”sakkunskapen inom min armé”. Även ”min flotta” krävde förstärkning.²⁰

Talet utlöste en konstitutionell kris. Genom Staaff krävde regeringen följande dag att kungen skulle förklara vad han egentligen menat genom att föregripa den kommande propositionen. Kungen skulle försäkra regeringen att han fortsättningsvis skulle informera regeringen om han avsåg att göra offentliga uttalanden i politiska ärenden. Kungen behövde betänketid.

¹⁷ Kihlberg (1963), s 243.

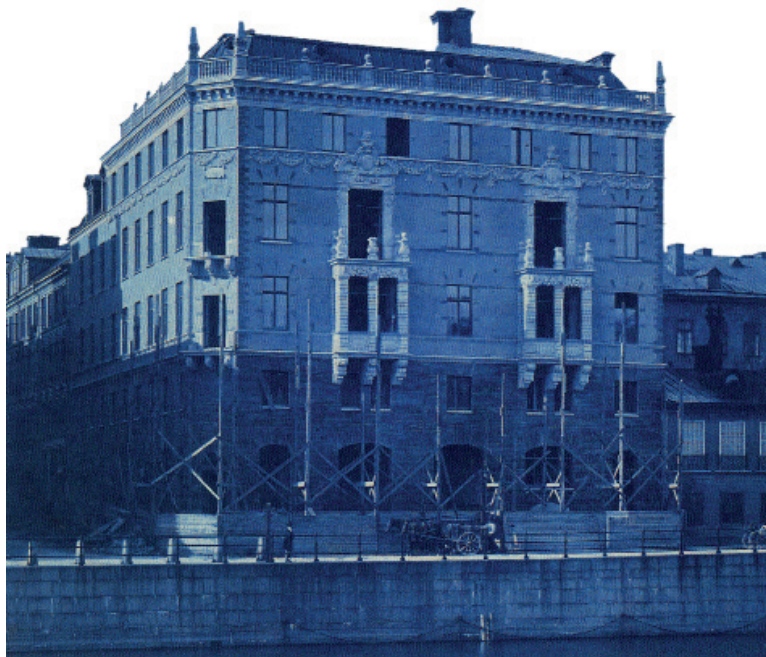
¹⁸ Lindorm (1937), s. 196.

¹⁹ Kihlberg (1963) s. 243.

²⁰ Möller (2005), s. 66.

Följande dag den 8 februari anordnade Stockholms arbetarkommun en demonstration mot rustningshetsen. Man förklarade att man icke böjde sig för *"en personlig kungamakt"*. I anslutning till demonstrationståget förekom rop på republik.

Sedan kungen förklarat, att han inte tänkte avstå från *"rätten att fritt meddela sig med Sveriges folk"* lämnade regeringen in sin avskedsansökan den 10 februari 1914. Landshövding de Louis de Geer fick kungens uppdrag att bilda en ny mer försvarsvänlig liberal regering, något som visade sig omöjligt. Liberalernas riksdagsgrupp kom efter livliga diskussioner till slutsatsen, att man inte kunde lägga den konstitutionella frågan åt sidan för att få en lösning på försvarsfrågan.²¹

Det Adelsvärdiska huset under uppförande. Byggnaden ligger mellan Rosenbad och Sagerska palatset. Facettens Arkiv.

Theodor Adelswärd har kommenterat den dramatiska händelseutvecklingen i färgstarka dagboksanteckningar.

Inför bondetåget härbärgerade han i sin bostad på Drottninggatan 2 fem av sina arrendebönder och Johan i Falla. Han hade talat med dem dagen före bondetåget och skriver i sina dagboksanteckningar, att bönderna:

*hade klart för sig att de flesta i bondetåget hade rest för det var så billigt o roligt komma till Sthlm och ingen kom för att han ville högre skatt eller längre värnpligtsöfningar.*²²

Efter borggårdstalet diskuterar Theodor vem som ligger bakom. Han säger sig veta att Hugo Hamilton på uppdrag skrivit Konungens tal, men att Hamiltons tal blivit *"totalt kasseradt"*. I det slutliga talet ansågs Werner von Heidenstam ha en väsentlig del, stilen påminde om professor Harald Hjærnes och forskningsresanden Sven Hedin tycktes skynta bakom raderna. Theodors svärfar riksmarskalken Ludvig Douglas som tillhörde högern och stod de kungliga nära har oupphörligen sagt Theodor att talet är synnerligen konstitutionellt och att det väckt allmän entusiasm.

²¹ Möller (2005) s. 67 ff. och Lindorm (1937), ss. 285-302.

²² Theodor Adelswärds dagboksanteckningar 5 februari 1913. BA.

Theodor själv finner att reaktionerna på talet innebär att den önskvärda försvarsrörelsen urartat till storhetsvansinne. Werner von Heidenstam lär drömma och tala om Carl XII ”*och möjligheten att återerövra Finland*”, skriver han, Sven Hedins tal är av den karaktären att t o m en del högermän önskar honom ”*åter till Tibet*”. Andan i konungens tal uppfattar Theodor som ”*Drottningens och den personliga kungamaktens grundtoner*” stimulerad av Viktorias preussiska bakgrund. Theodor menar att entusiasmen i högerkretsar bottnar i socialistiskräck men också i hat mot Staaff.²³ I sin politiska historia från 2005 tillskriver Tommy Möller talet Sven Hedin och officeren Carl Bennedich. Möller betonar liksom Theodor drottning Viktorias inflytande och noterar, att hon kallade regeringen Staaff ”*detta pack*”²⁴ Theodor finner att man nu står inför en klasskamp med ”*häftiga vexlingar och många svårigheter*” i stället för inför en period med ”*förståndiga sociala reformer*”.

Han tror att ett stöd för en personlig kungamakt nu skulle leda fram till republik, något han inte önskar. Han vill slå vakt om monarkin inom ramen för det parlamentariska system som nu är under framväxande. Han stöder i riksdagsgruppen uppfattningen att en liberal ministär som lägger den konstitutionella frågan åt sidan för att lösa försvarsfrågan är ingen lösning. Theodor är särskilt upprörd över att Konungen i sitt tal talat om ”*min flotta*”.²⁵ I brev till Staaf i april 1914 menar Theodor:

*För den frisinna sidans framtid tror jag det vara nödvändigt att vi gå fram mindre hänsynslöst än vi kanske nu senast gjort.*²⁶

På det personliga planet blev Theodors ministertid mer plågsam än han kunnat föreställa sig. Den innebar en brytning med familjen Douglas, hustruns familj. När regeringen avgått skriver Theodor till Staaff, att han och hans hustru som inte sett sina närmaste på sex veckor skall resa utomlands för att återhämta sig.²⁷ Brytningen med familjen speglas dels i koncept till brev som Theodor skrev som svar på brev från sin svåger ”Archie” den 20 mars 1914 dels i koncept till brev till svärfadern den 8 maj. Svågern har beklagat sig över att han kommit bort från sin käraste syster. Theodor frågar varför han inte hälsat på. Theodor är så kränkt och förolämpad över innehållet i svågerns brev att han ”*för att inte onödigtvis smärta*” Lise för första gången undanhållit henne ett brev och inte talat om att Archie skrivit. Theodor påminner svågern om att det finns olika politiska åsikter och ger honom i sin egenskap av äldre man några råd inför framtiden. Som förklaring till att de inte setts i hans föräldrahem återger Theodor vad svärfadern sagt och också upprepat för sin dotter, Theodors hustru:

*Derest Du icke lemnar det politiska partiet – af demagoger – Du nu tillhör är all förbindelse mellan oss slut och alla vänskaps- och släktskapsband brustna.*²⁸

Theodor stannade i partiet, men förbindelsen med familjen återupptogs. Med anledning av att Theodor och hans hustru träffat svärfadern på Langenstein och till hans stora glädje kommit till tals, vill Theodor i brev av den 8 maj 1914 förklara hur han har agerat och varför. Han vill undanröja missförstånd. Konceptet till brevet omfattar 14 handskrivna sidor. Theodor talar om ”*den sorgliga men lyckligen öfverståndna brytningen mellan oss*” och avslutar med en förhoppning om att svärfadern vill hjälpa till med att få slut på skvallret och därigenom få ”*sin måg att komma till sin rätt*”.²⁹

²³ Theodor Adelswårds dagboksanteckningar 10 februari 1913. BA.

²⁴ Möller (2005), ss. 66 och 71. ²⁵ Theodor Adelswårds dagboksanteckningar 10 och 11 februari 1913. BA.

²⁶ Brev Theodor till Staaff 4 april 1914 (koncept). BA.

²⁷ Ibid.

²⁸ Theodor till Archie 20 mars 1914 (concept). BA. ²⁹ Theodor t. Svärfar 8 maj 1914 (concept). BA.

³⁰ Theodor till Hellner 19 december 1917 (concept), Theodor t. Edén 21 december 1917 (concept). BA.

När det 1917 på nytt blev aktuellt med en liberal statsminister hade Karl Staaf gått bort. Ledare för partiet var nu professor Nils Edén som fick Kungens uppdrag att bilda en ministär. Den kom att bestå av såväl liberaler som socialdemokrater och tillträdde i oktober 1917. Utrikesminister blev Johannes Hellner som fortfarande satt i styrelsen för ”AB Åtvidabergs förenade industrier.”

I brev till statsminister Nils Edén och Hellner har Theodor synpunkter i personfrågor. Han menar att den Staaffska regeringens olycka var att Staaff varit alltför hänsynsfull i personfrågor och låtit högerbyråkraterna sitta kvar på sina poster. Nu gällde det att tillsätta vänstermän.³⁰ I brev till Hellner framför Theodor också ett personligt önskemål. Han ställde sig i november 1917 till förfogande för handelsunderhandlingarna med England. Han inser att det bästa vore om Marcus Wallenberg vill resa men anser att det behövs fler och han reser gärna med Wallenberg. Utifrån tidigare samtal i ämnet med Marcus antar han att de kan samarbeta. I ett första brev hänvisar Theodor till den ställning han har i England.³¹ I ett andra brev har han också en personlig synpunkt. Han bör ingå i handelsdelegationen ty:

*De hvilka utstått två och ett halft års skärseld i Staaff's ministär, och sedan för sina frimodigt uttalade åsigtters skull lika lång tid i det h-e endast svensk höger kan bereda, känna ett starkt och naturligt behof af upprättelse[...]*³²

Theodor blev inte utsedd att ingå i handelsdelegationen. Enligt Johannes Hellners minnen hade Marcus Wallenberg förklarar att om Adelswärd kom med i förhandlingsdelegationen ”ville han ej själv vara med”.³³ De personliga relationerna mellan Marcus och Theodor var vid denna tidpunkt inte så goda som Lundström tänkte sig.

Theodor Adelswärd.
Foto Henry B Goodwin.
Facettens Arkiv.

Efter sin ministertid satt Theodor i andra kammaren fram till 1920. 1920 till 1924 var han förstakammarledamot. Fokus i hans politiska arbete låg under senare år på fredsfrågan. Från nationella uppdrag gick han till nordiska och internationella. 1922-1928 (året före sin död) var han president i Interparlamentariska unionen, som hade till syfte att främja freden och finna lösningar på rättsliga och kulturella problem av internationell karaktär. 1924 ingick i unionen parlamentariska grupper från 30 länder.

³¹ Theodor t. Johannes Hellner 19 november 1917 (concept). BA.

³² Theodor t. Johannes Hellner 25 december 1917 (concept). BA.

³³ Johannes Hellner (1960), s. 374.

Till sist:

När malmen sinade försökte Theodor Adelswärd etablera ny produktion såväl inom som utom gruvhanteringen. Theodor byggde en fabrik för tekniskt avancerad tillverkning av vagnshjul i trä och han lanserade särskilda möbler för kontorens behov. I efterhandsperspektivet är det lätt att inse att vagnshjulen som lanserades på tröskeln till bilismens genombrott inte hade någon kommersiell framtid men att Theodor i kontorsmöblerna hade hittat en marknad som skulle komma att växa framöver. Det är lätt att tänka sig att Theodor ersatte en av Baroniets råvaror, malmen, med en annan, ekskogarna, men så enkelt var det inte. Redan under de första åren var snickerifabriken beroende av virkesinköp utifrån. När malmen sinade förklarade Theodor att han ville rädda Åtvidabergs fortbestånd och skapa ny sysselsättning. Det är onekligen något att fundera över i dagens globala företagsvärld

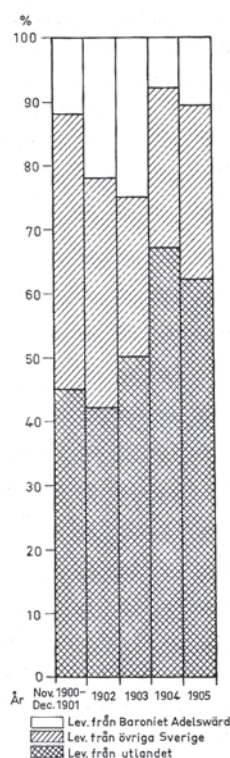

Fig 2. Inköpt möbelvirke november 1900 - december 1905, fördelat efter inköpskälla. Fördelningen är baserad på kostnaderna för inköpt möbelvirke.

Som politiker tillhörde Theodor sin tids vänster. Han krävde en parlamentarisk konstitution och han arbetade för sociala reformer, men han var ingalunda folklig. En av Theodors samtida, friherren och riksdagsmannen Erik Palmstierna, ser i Adelswärd *”den glada självsäkerhet som är godsherrens egen”* och nämner hans inköp av skor, skraddade kostymer och vita kastorhandskar från London, men Palmstierna skriver också att Adelswärd:

sparade sig aldrig under det parlamentariska fredsarbetet och visade ett bland svenskar ovanligt moraliskt mod [...] oförskräcktheten väckte en förstulen beundran bland dessa, vilka sneglade mot varann för att iakttaga det konventionella korrekthetsmåttet.

Om Adelswärd och riksdagskollegan friherre Carl Carlsson Bonde sammanfattar Palmstierna: *Adelswärd och Bonde, typer som försvunnit kunde aldrig i längden fortleva enbart inom vårt politiska livs trånga sockenstuga. De behövde europeisk luft och rymd. Utanför Sverige uppskattades de också bäst”*.³⁴

Tack för uppmärksamheten!

³⁴ Palmstierna (1950), s. 77f.

Otryckta källor och litteratur

Otryckta källor

Baroniet Adelswärds arkiv på Adelsnäs slott (BA).

Korrespondens.

Diverse handlingar.

Litteratur

Hellner, Johannes (1960), *Minnen och dagböcker*. Stockholm.

Kihlberg, Leif (1963), *Karl Staaff, Andra delen, Regeringschef, oppositionsledare: 1905-1915*. Stockholm.

Lindorm, Erik, red. (1937), *Gustav V och hans tid 1907-1918*. Stockholm.

Lundström, Ragnhild (1999), *Bank industri utlandsaffärer: Stockholms enskilda bank 1910-1924*. Stockholm.

Palmstierna, Erik (1950), *Åtskilliga egenheter. Karaktärsstudier och silhuettklipp*. Stockholm.

Sågvall-Ullenhag, Kersti (1970), *AB Åtvidabergs förenade industrier med föregångare*. Uppsala.

Kersti Ullenhag, född Sågvall, är professor emerita vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet.